

РЕЦЕНЗИИ

ШҮҮМЖЭЛЬЭН ҮАНАМЖА

Цынгеева Дарима Базарсадаевна
багша, Бүргын дунда хургуули
tsyngeeva1972@yandex.ru

Багшын сэгнэшэгүй ехэ абдарһаа

Баир Будаевич Гомбоев Захааминай аймагай Бүргэ нютагта 1950 ондо түрэлэн юм.1974 ондо буряадай багшанарай дээдэ хургуули дүүргээд, Мэлэ-Бортын хургуулида буряад хэлэнэй багшаар томилогдоһон байна.

Наһанайнгаа амаралтада гаратараа, бүхы наһаяа багшын ажалда зорюулаа. Баир Будаевич РСФСР-эй арадай гэгээрэлэй отличник, Буряад Уласай габьяата ба арадай багша гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн намтартай.

Хэдэн үе хургуулиин шабинарые түрэл буряад хэлэн болон уран зохёолдонь дурлуулжа хүмүүжүүлээ. Багшанарта, хурагшадта хэрэгтэй олон наадануудай, методическа суглуулбаринуудай, тиин 5-дахи ангиин хурагшадтай үзэхэ номой автор юм. Эрдэмтэн Цей-Жап Цыдыпович Цыдыповтай хамта зохёһон, 2002 ондо хэблэгдэн гараһан энэ номоорнь арбан зургаан жэл соо хурагшад хуража, эрдэм мэдэсээ үргэдхэжэ ябаа.

Баир Будаевичай зохёожо, хэблэлдэ гаргаһан пособиинуудын нэрлэхэ болоо һаа, иимэ:

- **Буряад хэлээр 100 наадан.** – Энэ пособи эхин ангиинуудай хурагшад болон түрэл хэлэн болон уран зохёолой багшанарай хэрэглэхэ ном болгон зохёогдоһон байна. (1989 он).

- **Шэдигтэ тала «Хэн? Юун?»** – Буряад литератураар, лексикээр наадануудтай багшанарта бэшэгдэһэн методическа заабаринууд (1994 он).

- **Һонирхолтой нааданууд: багшын дүршэл.** (1995 он).

- **Методическа дуралхалнууд.** – Буряад хэлэн. 5-дахи класс гэхэн хуралсалай номоор хүдэлхэдэ хэрэгтэй методическа тухаламжа (2008 он).

- **Наадангаа хурая.** – Буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ хэрэглэхэ нааданууд (2009 он).

Эдэ хэблэгдэһэн номуудай хажуугаар багша олон статья, үхибүүдые хүгжөөхэ болон хүмүүжүүлхэ тухай өөрынгөө һанамжа, зураглалнуудые сонин, сэтгүүлнүүдтэ хэблэдэг байгаа.

Захаамин аймагай «Ажалай туг» сониндо хэблэгдэһэн ажалнуудын олон, тэрэ тоодо иимэ статья, зураглал болон һанамжануудын ороно:

- *Дуран тухай далита үгэнүүд* (1991 он, майн 1 (№ 52–53)).

- *Талада табан хүбүүд...; Могой-ой!; Мартын найманай һайндэр* (1991 он, ноябриин 23 (№ 141)).

- *Хармаанай дэбтэрэй нюуса* (Ш.-Н. Цыденжаповай рассказай удхаар шог ёгто сценкэ) (1991 он, ноябриин 7, № 132–134).

- Багшанарта тухаламжа. *Монгол угсаатанай түүхэ шудалхадаа ...* (1994 он, апрелиин 8, № 10).

- *Хэн? Юун?* (Буряад литератураар нааданууд. 1994 он, апрелийн 8, (№10).
- *Хүүгэдэй хөөрөөнһөө: аша хүбүүн хэлэнэ.* (1998 он, июниин 23, № 25).
- *Аша хүбүүн хэлэнэ: багашуулай хөөрөөнһөө.* (1998 он, декабриин 8, № 49).
- *30 жэлэй ойдо зорюулга* (1998 он, июниин 2, №22).
- *Сэсэн үбгэн: ород онтохон, буряадишалба* (1999 он, майн 4, № 18).
- *Ажалай тугаархинда* (2003 он, декабриин 14).
- *«Мэргэн Шагжа» роман тухай* (2005 он, сентябриин 27).
- *Хожомойхише хараял* (2007 он, сентябриин 25).
- *Огторгойн гүн соогуур зураганан яларһан одон* (2007 он, октябриин 30).
- *Абтаһан үгэнүүдэй толи* (2008 он, октябриин 28 — декабриин 23).
- *Багшын булан. Мини-олимпиада* (2010 он, майн 25, июниин 29, ноябриин 30).
- *Ажабайдалайм хуудаһануудһаа* (2011 он, июлиин 8, 22).
- *Хонгорхон Мэлээ дууланаб* (2013 он, феввалиин 22; мартын 8, 29).
- *Шэнхинээтэ шүлэгэй эзэн. Аюша Доновай 80 жэлэй ойдо* (2013 он, майн 17; июлиин 12, 26).
- *Хадата Захааминай дуушан* (2013 он, августын 16, 30; сентябриин 13).
- *Мэлэ минии альган дээр* (2013 он, сентябриин 27; октябриин 11).
- *Манай нютаг Мэлэ лэ* (2013 он, октябриин 11; ноябриин 15, 29; декабриин 13, 27).
- *Дуулажал ябахаб хододоо* (2014 он, январин 17, феввалиин 14, 28).
- Баир Будаевичай ажалнуудын Буряад уласай «Байгал» сэтгүүл болон «Буряад үнэн. Дүхэриг» сониндо хэблэгдэдэг байһан.
- *Суута мэргэн Шагжа тухай* (Хэблэгдээгүй романай мүрөөр) – «Буряад үнэн. Дүхэриг» (2010 он, июлиин 8, № 26).
- *Внук. Зээ хүбүүн: хүүгэдэй хошон үгэ.* — «Буряад үнэн. Дүхэриг» (2013 он, октябриин 24, № 42).
- *Зээ хүбүүн. Бүргэд шубуун: хүүгэдэй хошон үгэ.* — «Буряад үнэн» (2016 он, майн 25, № 20).
- *Кроссворднууд.* – «Байгал», (2012 он, № 2. Н. 166–174).
- *Буряад хэлээр нааданууд.* – «Байгал» (2017 он, № 2. Н. 169).

Баир Будаевич Гомбоев тухай нүхэд, шабинарын дурсалгануудаа бэшэһэн юм. С. Ц. Цыренов «Баярай ошо сасагша» гэхэн статья бэшэжэ, «Аза талаан-2010» гэхэн конкурсдо эльгээһэн байна. Тэрэнь «Буряад үнэн. Дүхэриг» сониндо 2010 оной ноябриин 18 (№ 45) дугаарта хэблэгдэһэн байха. Д. Д. Цыденжапова «Аха нүхэр тухай дурсалга» бэшэжэ, «Буряад үнэн. Дүхэриг» сониндо 2013 оной июниин 13, № 23 дугаарта хэблүүлһэн юм.

Баир Будаевич Гомбоев – багша-методист.

Тэрэ хургуулин ажабайдалда: хэшээлдэшье, класһаа гадуур болон хурагша бүхэнтэй хүдэлмэридэшье, нэмэлтэ хэшээлнүүдтэшье хододоо хургалгын наадануудай элементнүүдые оруулдаг байһан.

Наадан гээшэ ямар нэгэн хурагшын, тиин бүхэли классай эмоциональна түлхюур боложо үгэдэг гэжэ тэмдэглэдэг байгаа. Түрэл хэлэ үзэжэ байхадаа, илангаяа хэлэлгэ хүгжөөлгын хэшээлнүүдтэ элдэб наадануудые хэрэглэхэдэ хурагшадай ухаандань түрэл хэлэнэйн абяан, үгэ, мэдүүлэлнүүд бата бэхээр

хадуугдадаг гэжэ хэлэдэг һэн. Багша бүхэн хэшээлдээ саг үргэлжэ янза бүрийн наадануудыг эмхидхэхэ ёһотой гэжэ Б. Б. Гомбоев тоолодог байһан. Тиимэһээл үхибүүдэй наадангаа һураха даабаринуудыг зохёон байгуулга болон наадануудыг һуралсалда хэрэглэлгэдэ тэрэ гол анхаралаа хандуулһан байна.

Шэдитэ тала «Хэн? Юун?» гэхэн номынь Закаменск хотодо 1994 ондо хэблэгдэн гараһан байна. Түбэй сэнхир экранаар дамжуулагдадаг «Поле чудес» / «Гайхалтай дүхэриг» гэхэн наада дахан дууряжа, «Хэн? Юун?» гэжэ нэрэтэй наада үнгэргэхөөр зохёһон юм.

Буряад хэлэ болон литератураар ямар нэгэ ехэ темэ гү, али томо зохёол үзэжэ дүүргэд байхадаа, багша бүхэн энэ ном соо дурадхагдаһан даабаринуудыг хэрэглэжэ болоно.

Һурагшадай буряад литературыг хэшээлдэ 5-дахи ангиһаа 11-дэхи анги хүрэтэр уншаһан зохёолнуудаар асуудалнууд оруулагданхай. Тэрэ асуудалнуудта харюусахаһаа гадна һурагша бүхэн *табан хушуун мал тушаа, малай байра, мориной тоног, туруута ангууд, арьяатад, шубууд, загаһад, шумуулнууд, амигүй байгаали, модод, ургамалнууд, жэмэстэ һөөгүүд, хүнэй бэе махабад, байра байдал, гэр соохи юмэнүүд, хубсаһа хунар, амһарта, эдэе хоол, ундан, багажа зэбсэг, хэмжүүрнүүд* тухай асуудалнуудта харюусажа, мэдэсээ шалгажа, тэрэнэ үргэдхэхэ аргатай.

2008 ондо Баир Будаевич «Методическа дурадхалнуудаа» хэблүүлэн гаргуулахадаа, Цей-Жап Цыдыпович Цыдыповтай хамта зохёһон 5-дахи ангида үзэхэ һуралсалай номоор хүдэлжэ байһан багшанарта туһаламжа хүргэхэ зорилготойгоор энэ ном бэшэһэн юм.

«Буряад хэлэн» гэхэн номдо нэмэлтэ болгон, түрэл хэлэ зааха, грамматическа материал шудалаха үедэ ушардаг дүримүүдыг һурагшадта гүнзэгыгөөр ойлгуулхын, тэдэнэй ухаалдин хүдэлхэ дүршэл шадабари хүгжөөхын тула хэрэглэгдэхэ дидактическа материалнуудыг оруулһан байха. Буряад арадай аман ба уран зохёолнуудһаа, сонин болон сэтгүүлнүүдһээ абтаһан холбоотой хэһэг ба бусад материалнууд оронхой. 23 бүлэгтэ хубаарһан сэдэб бүхэндэ дидактическа наадан, кроссворд, нэмэлтэ асуудал болон даабаринууд үгтэнхэй.

Ц. Ц. Цыдыпов Б. Б. Гомбоев хоёрой зохёһон номой мүнөө үзэгдэхээ болиһоншыг һаань, методическа дурадхалнуудыг багшанар хэшээлнүүдтэ хэрэглэхээр лэ байха.

2009 ондо Улаан-Үдэ хотын «Бэлиг» хэблэлдэ гараһан «Наадангаа һурая» гэжэ Баир Будаевичай ном соо «Буряад хэлээр 100 наадан», «Хэн? Юун?», «Һонирхолтой нааданууд» гэжэ номуудһаа, мүн «Буряад үнэн», «Ажалай туг», «Буряадай залуушуул» сонинуудһаа абтаһан наадан болон һонирхолтой материалнууд оруулагдаһан байна.

Грамматикаар, лексикээр нааданууд, шараданууд, логогрифууд, метаграмма-нууд, анаграмманууд бии. Тэдэниг хэшээлэй алишыг үедэ, тэрэ тоодо бэхижүүлгын үедэ, хэшээлһээ гадуур хүдэлмэридэшыг хэрэглэхэдэ тон таарама юм.

Ном соо үгтэһэн нааданууд үзэжэ байһан удхатай нягта холбоотойгоор үнгэргэгдэжэ, һурагшадай шадабарииг хүгжөөхэ, түрэл буряад хэлэндэнь һонирхол түрүүлхэ, үгэдэ гамтайгаар хандажа һургаха, хэлэнэй баялиг ойлгуулаха, үзэжэ байһан предметэнь дурлал ба хүндэлэл хүмүүжүүлхэ уялгатай.

Бидэ Баир Будаевич Гомбоевой методическа материалнуудта түшэглэн, баг-

шын ажаябуулга эмхидхэдэгбди. Мэдээжэ багшын зохёонон даабаринууд соо лото, домино хэрэглэлгэ анханһаа һайшаагадаг. Тэрэнээ хүсэндэнь хүргэжэ, хэшээлдээ хэрэглэдэгбди.

Лексическэ лото, домино хэрэглэжэ, хэшээлдээ һурагшадай һонирхол татанабди, үхибүүдые түрэл хэлэндэнь дурлуулха, тэрдэнэй ойлгожо абаһан мэдэсынень ажабайдалдань зүбөөр хэрэглүүлжэ һургаха гэнэн зорилго табин, хэшээлнүүдээ үнгэргэнэбди.

5-дахи ангида «Лексикэ» гэжэ сэдэб гарахадаа, мүн бэшэшье ангиһуудта энэ сэдэ дабтахадаа, Б. Б. Гомбоевой зохёонон *наадануудые хэрэглэжэ* болохо. Жэшээлжэ хэлэхэ болоо һаа, синонимуудые үзэхэдөө наадажа болохо. Морин гэжэ үгэдэ синоним олохо. Олон карточканыуд сооһоо һурагшад дүтэрхы удхатай үгэнүүдые бэдэржэ олоно: *хүлэг, агта, эмниг, хазаарта, адууһан, ардаг, гүйгөөшэ*.

Саашаа наадахадаа, мориной түл, тоног, үнгэ зүһэ мэдэжэ абаха аргатай болоно. Саашанхи, ерээдүй ажабайдалдань энэ мэдэсэннь тухатай, хэрэгтэй болохо гэшэ.

Ламинированна хатуу саарһан дээрэ хэгдэһэн *доминогой карточка* хоёр хубида хубаалгаатай. Нэгэдэхи карточка дээрэ зурагууд байха, нүгөөдэдэнь — нэрэнүүдыннь. Нэрыннь хараад, зурагынь олохо хэрэгтэй. Үхибүүд тэдэниие дуугүйгөөр суглуулаад орхихогүй, лексическэ удхыннь тайлбарилха, хэзээ, хаана хэрэглэдэг бэ гэжэ хэлэхэ боломжо тэдээндэ үгтэнэ. Тиихэдээ үхибүүд һайнаар һанажа, ойлгожо абаха болоно.

Лексическэ лото наадаха карточка дээрэ 3 зэргэ зурагууд зураатай, түхэрээхэн боошхонууд дээрэ нэрэнүүдыннь бэшээтэй байха. Нэрэтэй боошхонууд мүнэһэн соо хээтэй байха, зурагтай саарһанууд һурагшадта тараагдаха. Һурагша бүхэндэ нэгэ гү, али хоёр карточка үгэжэ болохо. Наадагшадай нэгэн мүнэһэн сооһоо боошхонуудаа нэгэ нэгээр гаргажа, дээрэнь бэшээтэй үгэ хэлэнэ. Тиихэдэнь уншагдаһан үгын зурагынь зүб олоһон үхибүүндэ тэрэ боошхо үгтэнэ, тэрэнээ һурагша карточка дээрээ табина. Хэрбээ олоогүй һаань, боошхо һөөргэнь мэшээг руу хэгдэнэ. Хэн эгээ түрүүн зурагуудаа боошхонуудаар хаанаб, тэрэ илаһан болоно.

Ондо ондоо темээр *карточканыудые* бэлдэжэ болохо, элдэб темэдэ зорюулаа һаа, үрэ дүнтэй, үхибүүдэй мэдэсэ улам үргэдхэхэ аргатай байха. Бэлдэһэн карточканыуд модод, гэрэй ба зэрлиг амитад, зэр зэмсэгүүдтэ хабаатай, мүн тиихэдэ эрын юһэн эрдэм, эхэнэрэй долоон шанарта хабаатай зурагуудтай.

Лото суглуулхадаа, хүмүүжүүлгын ажал ябуулжа, һурагшадай һанамжа хэлүүлжэ һургахада болохо. Наада үрэ дүнтэйгөөр үнгэргэхэ гээ һаа, дахин наадахадаа, ямар темэдэ анхаралаа хандуулаха гэжэ бодомжолхо болонобди. Шүүхээ һанаһан һурагша заатагүй өөрөө мэдэсээ дээшлүүлхэ гэжэ оролдохо, тэрэ өөдөө эрмэлзэхэ хүсэлтэй болохо аргатай болоно. Тиимэһээл һурагшадай мэдэсэ ба дүршэл хараадаа абажа, тэдэнэй бодомжолжо һурахын түлөө олон карточка бэлдэхэдэ таарамжатай.

Лексическэ лото гү, али домино нааданай онсо илгаань, хэрэгтэй байһаниинь ямар бэ гэхэдэ, үхибүүд телефоноор, ноутбугаар бэшэ, харин урда урдаһаан харалсаад наадана. Энэ мүнөө сагта тон шухала, юундэб гэхэдэ хүн бүхэн, ехэ багагүй ганса телефон баряад һуудаг болоо. Бэе бээтэйгээ харилсаха, хөөрэлдэхээ болинхой. Тиимэһээ энэ наадан һурагшадай хоорондоо харилсан,

аман хэлэлгээ хүгжөөн, һанал бодолоороо хубаалдан хөөрэлдэхэ арга олгоно.

Баир Будаевич Гомбоевой зохёонон дууһашагүй ехэ нөөсэ багшын ажалда хэрэглэхэдэ аргагүй ехэ туһатай.

Багшын зохёонон наадануудыг хуралсалайнгаа ажаябуулгада хэрэглэхэдэ, һурагшадшыг тон дуратайгаар, һонирхол ехэтэйгээр, үрэ дүнтэйгөөр хэшээлдээ, класһаа гадуур ажаябуулгадаа хүдэлдэг, ухаагаа гүйлгэжэ, юумэ зүбөөр ойлгожо, хэлэжэ һурадаг.

Дээдэ мэргэжэлэй багша, бэрхэ методист, шэнжэлэгшэ байһан Баир Будаевич Гомбоевой бүхы наһаараа хэһэн ажалынь буряад хэлэнэй багшанарта сэгнэшгүй ехэ баялиг боложо үгэнэ.

Хүнэй наһанай мүнхэ бэшэшыг һаань, хэһэн хэрэгынь, сэсэн һургаалынь мүнхэ гэжэ хэлэхэдэ алдуу болохогүй.